

Province of the
EASTERN CAPE
EDUCATION

Iphondo leMpuma Kapa: Isabe leMfundo
Provinsie van die Oos Kaap: Departement van Onderwys
Parafensie Ya Kapa Botjhabela: Lefapha la Thuto

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

KEREITI YA 12

LOETSE 2024

**SESOTHO PUO YA LAPENG (HL)
PAMPIRI YA PELE (P1)**

MATSHWAO: 70

NAKO: Dihora tse 2

Pampiri ena e na le maqephe a 12.

DITAELO LE DIKELETSO HO MOHLAHLOBUWA

1. Pampiri ena e arotswe dikarolo TSE THARO, e leng:
KAROLO YA A: Tekokutlwisiso (30)
KAROLO YA B: Kgutsufatso (10)
KAROLO YA C: Dibopeho tsa puo le ditlwaelo tsa Tshebediso ya puo (30)
2. Bala ditaelo TSOHLE ka tlhoko.
3. Araba dipotso TSOHLE.
4. Qala karolo E NNGWE le E NNGWE leqepheng LE LETJHA.
5. Seha mola qetellong ya KAROLO E NNGWE le E NNGWE.
6. Nomora dikarabo tsa hao jwalo ka ha dipotso di nomorilwe pampiring ya dipotso.
7. Tlola mola dipakeng tsa dikarabo tsa hao.
8. Tsepamisa maikutlo haholo mopeletong le popong ya dipolelo tse nepahetseng.
9. O eletswa ho sebedisa nako ya hao ka mokgwa ona:
KAROLO YA A: Metsoso e 50
KAROLO YA B: Metsoso e 30
KAROLO YA C: Metsoso e 40
10. Ngola ka mongolo o makgethe, o balehang.

KAROLO YA A: TEKOKUTLWISISO**POTSO YA 1**

Potsong ena o nehilwe mefuta e mmedi ya ditema. Bala tema e nngwe le e nngwe ka tlhoko o nto araba dipotso tsohle tse hlahang tlasa tema ka nngwe.

Bala tema e latelang, o nto araba dipotso tse thehilweng hodima yona.

TEMA YA A**BANA BA KAJENO**

1	Ruri mehla e a fetoha mme le tsona dilemo di a loyana. Mehla le dilemo di feta jwalo le phetoho tsa tsona. Ka nako tse ding diphetoho tsena ke tse monate athe ka nako tse ding ke tse bohloko tse sithabetsang maikutlo. Maoba le maobeng ho ne ho le monate re tsheha, re e ja mmoho. Re ne re le metswalle ya hlooho ya kgomo ho tloha boshanyaneng kapa bongwananeng ba rona. Re le bana ba motho ba arolelanang ka hlooho ya tsie, re thusana mathateng hobane re ne re utlwisisa puo ya bohoholo e reng matsoho a a hlwatswana. Kajeno dintho di fetohile kgotso, le lerato lane la mohla monene ha di sa dula mmoho empa di a qheshelelana. Batho le bona ba fetohile, ba jesetsana kgwebeleng jwalo ka maeba.	5 10
2	Mehlang ya bohoholo ngwana e ne e le ngwana wa setjhaba. E ne e se wa mmae le ntatae ba mo tswalang feela. Ho pakahatsa ntilha ena e ne e re ha ngwana a hlahile lapeng le leng, basadi ba motse ba ne ba kototseha ho ya thusa ho kga metsi le ho phetha mesebetsi e meng. Lena e ne e le letshwao la kananelo ya leseba lena le hlahileng. Kgolong ya lona le ne le sa diswe le ho betlwa ke batswadi ba lona feela empa ke setjhaba sohle. Ngwana ha a ntse a hola o ne a kgalengwa le ho tataiswa ke motho e mong le e mong e moholo ka sepheo sa ho mmetlela bokamoso bo tjhabileng.	15
3	Boitshwaro, boikarabelo le tlhomphe e ne le dintho tse dulang di kgothalletswa, hoo e neng e le mahlabisa ditlhong setjhabeng ho bona ngwana a etsa ntho e fahlang. E ne e le motlotlo ho utlwa ngwana a babatswa ka moo a futsitseng batswadi ba hae ka teng ka tlhomphe e ntle kapa bona boikarabelo. Le hoja Basotho ba re leshala le tswala molora, e ne le takatso ya batswadi hore bana ba bona ba hate moo ba hatileng. Boitaolo le ho arabisana le batswadi e ne e le dintho tse fahlang, tseo setjhaba se neng se di tshwela ka mathe se di nena. Ba na e ne e le bana, ba mamela le ho phetha tsohle tseo ba di laelwang ho se potso ya letho.	20 25

4	Mehlang ena ya demokerasi ha ho jwalo, bana ba fetohile ditau ka malapeng. Ha e sa le batswadi ba fanang ka ditaello empa e se e le bona. Kena dikolong o tle o bone dihaeya, ke re mehlolo ruri. Mehlang ya pele ngwana wa sekolo o ne o mmona ka boitshwaro bo botle, moaparo wa sekolo, tlhompho ho matitjhere le batswadi. Ngwana e ne e le seipone sa lelapa leo a tswang ho lona kapa sona sekolo seo a kenang ho sona. Mehlang ena ya demokerasi ha ho jwalo, bana e se e le bomme le bontate. Ho thata ho kgetholla mosuwetsana ho ngwana wa sekolo hobane ba apara ka ho tshwana. Ha e le lehlakoreng la dithuto tsa bona teng ke dillo le ditsikitlano tsa meno. Ha o bona ba le batle jwalo o ka hopola hore le ka dithutong ho jwalo athe o ntse o ingola meno ka enke.	30 35
5	Motho wa teng o kena phaposing ya borutelo a se na sepheo ntle le ho tla bontsha ka moo a apereng hantle ka teng kapa ka moo a leng motle ka teng. Ho tloha hoseng ho fihlela sekolo se tswa ha ho letho le kenang ka hloohong. Ba bang bona o tla fumana ba kena ka phaposing ba tahlilwe ke matekwane ana ao ba ipolaisang ona. Ha e tla ba ke teng bananyana o tla fumana ba bonya le ho thetela matitjhere jwalo ka ha e ka ke thaka tsa bona. Le bashanyana ho ntse ho le jwalo hobane motho wa teng ka nako e nngwe o kena ka phaposing a tahlilwe ke matekwane ana ao ba ipolaisang ona. Ruri mehla e fetohile jwalo le bana ba rona. Matitjhere a iteletse ho ba betlela bokamoso bo tjhatsi ba hobella letlapeng jwalo ka mampharatswane hobane bana bao ba le kang ho ba betla ha ba tsotelle. Seo ba se habileng ke menate ya nakwana e tlang ho nyamela jwalo ka mohodi ha tsatsi le tjhaba. Le hoja ke ala letsoho ha se bana bohle ba itshwereng jwalo. Ho ntse ho ena le bana bao re leng motlotlo ka bona ba ikobelang melao ya batswadi le ho rata thuto.	40 45 50
6	Bana beso, diphetoho di tlile le tsa tsona mme bana ba kajeno ha ba sa tshwana le ba mehlang ya kgale ba neng ba rongwa ke motswadi ofe kapa ofe, ba mamela kgalemo le ho inkela dikeletso tse molemo tsa bophelo. Bana ba kajeno haesale motlotlo wa setjhaba hobane ba tsofetse pele ho nako, ba kgehlemantswe ke jwala le dithethefatsi tsena tseo ba ipolaisang tsona. Basotho ba fela ba nepile ha ba re dilemo di a loyana, hobane maoba ho ne ho se jwalo ka kajeno moo bana e seng e se bana.	55

[E qotsitse le ho lokisetswa tlhahlobo ho tswa ho [google](https://www.google.com).]

- 1.1 Fana ka phapano e teng pakeng tsa bana ba mehlang ya kajeno le ba mehlang ya pele. (2)
- 1.2 Hlalosa se bolelwang ha hothwe bana ba motho ba arolana ka hlooho ya tsie. (2)
- 1.3 Tadima seratswana sa 1 mme o bolele dintho TSE PEDI tse neng di rena mehlang ya kgale tse seng di haella mehlang ya jwale. (2)

- 1.4 Fana ka moelelo o hlakileng wa polelwana e reng 'batho ba jesetsana kgwebeleng jwalo ka maeba'. (2)
- 1.5 Bolela se neng se etswa ke basadi e le sesupo sa ho ananela lesea le hlahileng. (1)
- 1.6 Bolela ditlamorao tse neng di tliswa ke hore ngwana a kgalengwe ke motho e mong le e mong e moholo. (1)
- 1.7 Bolela dintlha TSE PEDI feela tse neng di kgothalletswa molemong wa hore bana e se be bana ba swabisang. (2)
- 1.8 Kgetha karabo e nepahetseng ho tsena A–D. Ngola feela tlhaku ya karabo e nepahetseng.
- Ha hothwe leshala le tswala molora ho bolelwa hore ...
- A ha ho besitswe mollo, o tsoha e se e le molora ka la hosane.
B ngwana o tshwana le batswadi ba hae.
C ngwana ha a ke a futse batswadi ka diketso.
B batswadi ba rata bana ba bona haholo. (1)
- 1.9 Hlakisa moelelo o fuperweng ke mantswa a reng bana ba fetohile ditau malapeng. (2)
- 1.10 Na ebe ke NNETE kapa MAFOSI ha hothwe ngwana ke seipone sa lelapa la habo? Tshehetsa karabo ya hao ka lebaka. (2)
- 1.11 Ke lefe lebaka le etsang hore mehleng ee ya demokerasi ho be thata ho arola ngwana wa sekolo ho titjhere? (1)
- 1.12 Maikutlo a hao ke afe mabapi le boitshwaro ba bana ba kajeno. Tshehetsa karabo ya hao ka lebaka. (2)

Bala le ho boha tema e latelang, o ntano araba dipotso tse thehilweng hodima yona.

TEMA YA B

[E qotsitse le ho lokisetswa tlhahlobo ho tswa ho [google](https://www.google.com).]

- 1.13 Ha o lekola setshwantso se ka hodimo o ka re kamano ke e jwang dipakeng tsa ntate le moradi wa hae? Tshehetsa karabo ya hao. (2)
- 1.14 Tshohla tshebediso ya polelwana e reng 'bana ba kajeno ba iphetotse mekgokakgwale' ho tswa temeng e ka hodimo. (2)
- 1.15 Ho itshwara hloohong ha ntate ya setshwantshong ho totobatsa eng ka maikutlo a hae? (2)
- 1.16 Bolela se hlalotswang ke mantswa a reng 'ba hao botjha o bo jele lekemekeme' a buuwang ke mophetwa ya nomorilweng 2. (2)
- 1.17 Hlakisa kamano e iponahatsang mohopolong o hlahiswang ke TEMA YA A le o hlahiswang ke TEMA YA B. (2)

MATSHWAO OHLE A KAROLO YA A: 30

KAROLO YA B: KGUTSUFATSO**POTSO YA 2**

Bala ditaba tsa tema e latelang, ebe o di kgutsufatsa ka ho ngola ka seratswana se momahaneng moo o hlalosa seo motho a ka se etsang ha a ena le ngwana ya nang le HIV.

ELA HLOKO: O lebelletswe ho etsa tsena tse latelang.

1. Kgutsufatso ya hao e be le mantswe a sa feteng 90.
2. Dintlha tse supileng tse jereng mohopolo wa sehlooho.
3. Ngola ka mokgwa wa seratswana se momahaneng.
4. Bontsha palo ya mantswe ao o a sebedisitseng qetellong ya kgutsufatso ya hao.

SEO O LOKELANG HO SE ETSA HA O NA LE NGWANA YA NANG LE HIV

Bakeng sa ngwana ya sa tsotelleng hape ya sa utlwisising letho ka kokwanahloko ya Eitsi, ho thata ho utlwisisa ha hothwe o na le HIV. Le ha ho le jwalo ke boikarabelo ba motswadi ho mo jwetsa ka boemo ba hae ba bophelo. Ngwana ha a a tlameha ho utlwa ka bomofeta ka tsela, e tla be e le ho hloka boikarabelo hore ngwana ha a kena boholong mme a ithuta ka thobalano a tshwaetse ba bang hoba a sa tsebe maemo a hae.

Batswadi ba bang ba kgothalletsa bana ba bona hore ba pate maemo a bona a bophelo, e le ho qoba hore ba se ke ba hlekefetswa. Hona ho lokile feela ho bohlokwa hore motswadi a hlabe matitjhere kapa mosuwehlooho malotsana ka boemo ba bophelo ba bana ba hae. HIV e ka ama kgolo ya ngwana ya mmele, ya kelello le ya maikutlo. Bana ba na le masole a mmele a fapaneng le a batho ba baholo mme HIV e ka senya kgonahalo ya masole a mmele ho laola dikokwanahloko tsa bongwaneng. Ka hoo batswadi ba lokela ho dula ba ikopanya le ngaka ya lelapa kapa tleliniki ho fumana dikeletso.

Phepo e bapala karolo ya bohlokwa ho pheleng hantle ha ngwana. Motswadi o lokela ho etsa bonnete ba hore ngwana o fumana phepo ya dijo e nepahetseng kaha sena se tla etsa hore a matlafale mmeleng. Ho hlweka ke e nngwe ya dintho tsa bohlokwa bophelong ba bana kaha ho theola tshwaetso e se ya HIV feela, empa le ya mafu a mang a mangata a ka nnang yaba ha a so hlokomelehe mmeleng wa ngwana. Ha ngwana ya nang le HIV a na le seso kapa leqeba le lokela ho hlatsuwa ka metsi le sesepa le nto hlwekiswa ka mokedikedi (anticeptic).

Ha motswadi a tjhentjha leleiri la ngwana, a phumula mathe a nang le madi kapa mahlatsa, a apare ditlalafo (gloves) tse lahlwang haeba a ena le lekgwegwe kapa maqeba a bulehileng matsohong. Ngwana ke mpho e tswang ho Modimo ka hoo mo tsebise hore o teng bophelong ba hae, mme o tla dula o mo tshahetsa ka nako tsohle.

[E qotsitswe le ho lokisetswa tlhahlobo ho tswa ho BONA Phupu 2012.]

MATSHWAO OHLE A KAROLO YA B: 10

POTSO YA 3: PAPATSO

Bala le ho boha papatso e latelang ebe o araba dipotso tse thehilweng hodima yona.

TEMA YA D

- Ditshebeletso tsa marangrang tsa popota tse kopanyang malapa.
- Phahamela mapoqo mme o tswibile molaetsa ka ho panya ha leihlo.

NOKIA
6210

www.nokia.com

[E qotsitse le ho lokisetwa tlhahlobo ho tswa ho GOOGLE.]

- 3.1 Bolela lebitso la sehlahiswa se bapatswang ka hodimo. (1)
- 3.2 Boitshetleho ba papatso ee bo totobatsa tikoloho efe? Tshehetsa karabo ya hao. (2)

- 3.3 Tadima difahleho tsa batho ba hlahellang papatsong, o bolele kamano ya bona o be o fane ka lebaka la karabo ya hao. (2)
- 3.4 Hlakisa moelelo o fuperweng ke polelo e reng 'ditshebelletso tsa marangrang tsa popota tse kopanyang malapa' (2)
- 3.5 Sekaseka tshebediso ya mantswa a reng 'phahamela mapoqo mme o tswibile molaetsa ho panya ha leihlo. (3)

[10]

POTSO YA 4:

Bala le ho boha khathunu ena e latelang ebe o araba dipotso tse thehilweng hodima yona.

TEMA YA E

DITOKOLOHO tse 5 tša diphoofolo

Dinitho tse 5 tseo diphoofotswana tša hao di di hlohang ke tsena.

Dijo le metsi 1

Tokoloho tlaleng le lenyoreng

Polokeho le boiketlo 2

Tokoloho makukunong

LENANETLHAHLOBO	
✓ MAHLO	A hlokele mme ha a na botubedu kapa dithoko ho a potoloha
✓ NKO	E boreledi mme e hiwekile
✓ DITSEBE	Di hwekile mme ha di na botubedu kapa menko e mebe
✓ MOLOMO	Meno a masweu, marenene a mapinki mme ha e na meno a bodileng
✓ LETLALO	Ha ho lallala le kgakgaphehang kapa le maqhutsu. Moriri o a phatsima mme o phetse hanle

Tlhokomelo ya bongaka 3

Tokoloho bohlokong, temalong kapa bokuding

4

Ho bapala le ho thaba

Tokoloho ya ho bontsha boitshwara ba tlwaelo

5

Lerato, botswalle le kutlwisiso

Tokoloho tshabong le tsielehong

[E qotsitse le ho lokisetswa tlhahlobo ho tswa ho [GOOGLE](https://www.google.com).]

- 4.1 Bolela dintlha TSE PEDI ho tswa temeng tse hlakising hore diphoofolo di phela ka bolokolohi. (2)
- 4.2 Hlakisa bohlokwa ba tshebediso ya marapo a melalaleng ya dintja ka dintlha tse pedi feela. (2)
- 4.3 Ha o tadima maemo a semela se ketsahalong e nomorilweng 2, o ka re ke sehla sefe sa selemo? Tshehetsa karabo ya hao. (2)
- 4.4 Tadima ketsahalo e nomorilweng 3 mme o hlakise maemo a tshebetso a iponahatsang ho yona, o be o tshehetse ka lebaka. (2)
- 4.5 Tadima sefahleho sa moshanyana ya hlahellang ketsahalong e nomorilweng 4 mme o totobatse maemo a phedisano a renang ho yona. Fana ka lebaka la karabo ya hao. (2)
- [10]**

POTSO YA 5: TEMA YA PROSA

Bala tema ena ebe o araba dipotso tsa thutapuo le tshebediso ya puo tse botsitsweng hodima yona.

TEMA YA F

- 1 Ke kgale le benya batho ba fetlama, ba jela kgwebeleng jwalo ka maeba. Ke kgale batho ba twaila e le metwaitwai. Nyene le bosiu ba ne ba sa bo hlothe ba lala ba kgumame ka mangole, ditsebe ba di qahamisitse sa ntja tsa setsumi ho utlwa mokgosi wa dira o sa le sebakanyana.
- 2 Batho ba ne ba se ba tshaba le ho buisana e se hobane ba ilana sekgethe empa hobane ba ne ba sa tshepane. Mehlang eo bana ba motho ba ne ba rekisana bitsong la tjhelete hoo le ngwaneno eo o antseng letswele le ena o neng o sa mo tshepe. Ke kgale batho ba mamella maima le mathata le tlheketsetso e sehloho se fetang sa Heroda.
- 3 Makgowa le batho ba batsho e ne e se mahatammoho hoo le ho tshwelana ka mathe e neng e se e ka papadi ho bona. Batho ba ne ba dula ba lla sa mmokotsane, ba hlorige moyeng mme ba sa tsebe seo la hosasane le ba fupareletseng sona. Ha setjhaba sa batho ba batsho se ne se tseka tokoloho ya sona bokgobeng, makgowa ona a ne a lwanela matla, bolaodi le bookamedi ba maphelo a batho ba batsho. A ne a lwanela taolo e phethahetseng ya moruo wa naha ena.

[E qotsitswe le ho lokisetswa tlhahlobo ho tswa ho GOOGLE.]

- 5.1 Tatellano ya maele a hlahellang moleng wa pele e totobatsa maemo ao ho buuwang ka ona ka mokgwa ofe? (2)
- 5.2 Kgetha karabo e nepahetseng ho tsena A–D. Ngola karabo e nepahetseng kapa tlhaku feela. Polelo ena ‘kgale batho ba twaila e le metwaitwai’ e bolela hore batho ba ne ba ...
  - A phela hamonate.
  - B tatela ho nka maeto.
  - C tsamaya hobane ba se na bodulo bo tsitsitseng.
  - D tsamaya ba rwetse thoto hloong. (2)
- 5.3 Hlakisa moelelo wa sekapolelo se reng, ‘e se hobane ba ilana sekgethe’ e hlahellang seratswaneng sa bobedi. (2)
- 5.4 Tadima seratswana sa 2 mme o qolle mola oo ho ona ho sebedisitsweng komelo. (2)
- 5.5 Bontsha dikarolo tsa puo tseo lentswe lena *mahatammoho* di bopilweng ka tsona. (2)

[10]

MATSHWAO OHLE A KAROLO YA C: 30
MATSHWAO OHLE A PAMPIRI ENA: 70